

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.12:(007:37.018.43)
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i3.217>

І. В. Антошина
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-5950-9907

ІНФОРМАЦІЙНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто аспекти реалізації права на освіту в умовах пандемії за допомогою дистанційної форми навчання. Встановлено, що зміна способів передачі інформації безпосереднім чином зумовлює трансформацію інститутів влади. Одним із напрямів реалізації влади в умовах цих змін є управління інформаційними потоками. Здійснення інформаційної влади все частіше розглядаються крізь призму розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Поширення дистанційної освіти є відображенням розвитку інформаційного суспільства. Доведено, що розвиток дистанційної освіти, як і будь-які інновації в цій сфері, порушують традиційне функціонування цього соціального інституту і вимагають змін юридичних і організаційних підходів в його регулюванні як на міжнародному, так і національному рівнях. Дистанційне навчання є однією з найбільш фінансово доступних і життєздатних форм навчання, пов'язаною з використанням електронних засобів масової інформації для різних цілей навчання, які варіюються від їх додаткового застосування у звичайних аудиторних формах навчання до повної заміни особистих комунікацій інтерактивними зустрічами. Розвиток технологій і міждисциплінарних підходів – ключові фактори дистанційної освіти, а використання Інтернету є основним компонентом такого виду навчання.

Встановлено, що на глобальному міжнародному і регіонально-міжнародному рівнях майже сорок років вибудовується механізм регулювання дистанційної освіти. Криза, яка викликана COVID-19, стала стимулом для інновацій в освітній сфері та вдосконалення організаційно-правових механізмів регулювання дистанційної освіти. Обґрунтовано думку про те, що право на освіту має бути адаптованим до різних контекстів і потреб мінливого суспільства. Нерозвиненість інформаційно-телекомунікаційних мереж у різних регіонах світу в умовах пандемії значно ускладнює реалізацію фундаментального права людини – права на освіту і підсилює нерівність у сфері освіти.

Ключові слова: інформаційні відносини, інформаційна влада, інформаційно-комунікаційні технології, дистанційна освіта, право на освіту, інформаційне право.

Antoshina I. V. INFORMATION RELATIONS IN THE FIELD OF DISTANCE EDUCATION: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT

The article considers the implementation of the right to education in a pandemic through distance learning. It was found that the change in the methods of information transfer directly determines the transformation of government institutions. One of the areas of power in these changes is the management of information flows. The exercise of information power is increasingly viewed through the prism of the development of information and communication technologies. The spread of distance education is a reflection of the development of the information society. It is proved that the development of distance education, as well as any innovations in this area, violate the traditional functioning of this social institution and require changes in legal and organizational approaches to its regulation, both internationally and nationally. Distance learning is one of the most affordable and viable forms of learning, involving the use of electronic media for a variety of learning purposes, ranging from their additional use in conventional classroom learning to the complete replacement of personal communication with interactive meetings. The development of technologies and interdisciplinary approaches are key factors in distance education, and the use of the Internet is a major component of this type of learning.

It has been established that the mechanism of regulation of distance education has been built at the global international level and regional-international level for almost forty years. The crisis caused by COVID-19 has become an incentive for innovation in education and improvement of organizational and legal mechanisms for regulating distance education. The opinion that the right to education should be adapted to different contexts and needs of a changing society is substantiated. The underdevelopment of information and telecommunication networks in different regions of the world in a pandemic significantly complicates the implementation of fundamental human rights – the right to education and increases inequality in education.

Key words: information relations, information power, information and communication technologies, distance education, right to education, information law.

Вступ. Сьогодні освіта – це не просто процес отримання інформації, оскільки зараз будь-який бажаний може отримати доступ до інформації через різні веб-сайти, електронні платформи тощо. Але можна перетворити інформацію в знання без освіти? Тільки освіта може навчити інтерпретувати різні проблеми і події життя, допомагає здобувати знання, навички, цінності та відносини для прийняття обґрунтованих рішень, вести осмислене життя і відігравати активну роль у сучасному суспільстві. У боротьбі зі спалахом нового коронавірусного захворювання (COVID-19) країни світу замінили традиційне навчання дистанційним як захисним інструментом, оскільки стало ясно, що система освіти, яка спирається на вимоги другої половини ХХ століття, не відповідає сучасним реаліям і не в змозі в повному обсязі задовольнити освітні потреби людства. Закриття навесні 2020 року навчальних закладів торкнулося понад 1 500 000 000 осіб.

Багато країн, як і раніше, страждають від стихійних катаклізмів або антропогенних катастроф, але при цьому дистанційна освіта не використовувалася як засіб розв'язання криз таким чином, як це має місце під час пандемії COVID-19. Безумовно, і до кризи, викликаною пандемією, у багатьох країнах застосовувалися інформаційно-комунікаційні технології на всіх рівнях освіти, але перехід до дистанційного навчання відбувався планово, з детальним проектуванням усіх стадій, а також технічним забезпеченням і розробленням відповідних навчально-методичних матеріалів. Глобальний перехід до дистанційної освіти, викликаний пандемією, є екстремальним, оскільки викликав різке переформатування навчального процесу в умовах обмежених внутрішніх і зовнішніх ресурсів, без забезпеченості інформаційно-телекомунікаційними засобами, а також без урахування готовності учасників освітнього процесу, як тих, хто надає послуги, так і тих, хто їх отримує, до таких змін.

Організаційно-правові аспекти впровадження дистанційної освіти розглядалися в роботах: В.Ю. Арешонкова, В.М. Бабаєва, В.М. Гужви, Т.М. Кронівець, Д.Г. Лук'яненко, Л.В. Польової, Г.В. Стадника, А.П. Степаненко, Ю.М. Теслі.

Метою статті є аналіз реалізації права на освіту через поширення дистанційної форми надання освітніх послуг в умовах пандемії.

Виклад основних положень. Поширення дистанційної освіти є відображенням розвитку інформаційного суспільства. Специфіка відносин, що складаються у віртуальній соціальній реальності, навіть тих, які перенесені в неї з реального світу, а не виникли в ній спочатку, вимагають нових підходів – інформаційно-телекомунікаційні технології та Інтернет прискорюють динаміку соціальних відносин [1, с. 103]. Філософськими принципами

цього процесу вважають конструктивізм й інтерпретативізм. Зокрема, конструктивізм як теорія пізнання передбачає, що не існує усталеної, фіксованої сукупності істин з реального світу, які були би знайдені вченими і передані учням. При цьому технологія – це не просто освітній інструмент; це культурний інструмент, який змінює мову, мислення, сприйняття, соціальні інститути і навіть саму ідентичність. Упровадження технологій в освіту охоплює складний набір соціально сконструйованих значень, інтерпретацій, ролей, відносин тощо [2, с. 28]. Дистанційне навчання є однією з найбільш фінансово доступних і життєздатних форм навчання, пов'язаною з використанням електронних засобів масової інформації для різних цілей навчання, які варіюються від їх додаткового застосування у звичайних аудиторних формах навчання до повної заміни особистих комунікацій інтерактивними зустрічами. Розвиток технологій і міждисциплінарних підходів – ключові фактори дистанційної освіти, а використання Інтернету є основним компонентом такого виду навчання. Необхідно відзначити, що ЮНЕСКО (спеціалізована установа ООН з питань освіти, науки і культури) у своїх документах зазначає, що дистанційна освіта – це не просто нова форма навчання, а нова філософія, нова педагогіка [3, с. 28]. Масовий перехід до дистанційної форми навчання в період з березня–червня 2020 р. можна охарактеризувати як процес, що відбувався в екстремальних умовах. Екстремальна (кризова) дистанційна освіта, яка спричинена пандемією COVID-19, є унікальною за своєю філософією та процедурам і фундаментально відрізняється від дистанційної освіти планового характеру.

Однією із проблем, яку викликала ця пандемія, є посилення нерівності щодо реалізації права на освіту, що зумовлено нерівним доступом до інформаційно-комунікаційних каналів, технологій і ресурсів. Так, за даними ООН, більше 94% претендентів освіти всіх рівнів – від дошкільнят до студентів вищих навчальних закладів – зіткнулися із цією проблемою. Станом на кінець 2020 року 63,2% населення планети мало доступ до Інтернету. З понад 800 млн учнів та студентів, а це становить половину від їх загальної кількості, які на початку пандемії відвідували навчальні заклади, через пандемію COVID-19 не мають доступу до Інтернету в домашніх умовах 43%, тоді як дистанційне навчання в переважній більшості країн використовується для забезпечення безперервності освіти. Отже, нерозвиненість інформаційно-телекомунікаційних мереж у різних регіонах світу в умовах пандемії значно ускладнює реалізацію фундаментального права людини – права на освіту і підсилює нерівність у сфері освіти. У зв'язку з цим ЮНЕСКО ініціює розширення визначення права на освіту таким чином, щоб

у ньому враховувалася важливість зв'язку доступу до знань та інформації [4, с. 12–13].

Дистанційне навчання має назви «електронне навчання», «електронна педагогіка», «цифрова освіта», «онлайн-освіта», «дистанційне навчання», «e-learning», «цифрова педагогіка», «віртуальне навчання» та ін. Пропонуються різні дефініції дистанційної освіти і суміжних категорій. Наприклад: дистанційна освіта (навчання) – це система освіти, в якій учасники освітнього процесу знаходяться на відстані один від одного, тобто розділені у просторі, при цьому вони можуть бути розділені або не розділені в часі (асинхронна або синхронна освіта) [5]; планове навчання, яке зазвичай відбувається в іншому місці, ніж викладання, що потребує спеціальних методів розробки та викладання курсу, спілкування за допомогою різних технологій, спеціальних організаційних та адміністративних заходів [6, с. 2]; «індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» [7]; «організація освітнього процесу в умовах віддаленості один від одного його учасників та їх опосередкованої взаємодії в освітньому середовищі, яке функціонує на базі сучасних освітніх, інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій» [8]; навчання, засноване на використанні нових інформаційних технологій, Інтернету для підвищення якості навчання шляхом полегшення доступу до освітніх ресурсів, послуг [9].

E-learning – це освітня діяльність, яка здійснюється за допомогою інформаційних та комунікаційних технологій [10, с. 84]. Онлайн-освіта – форма дистанційного навчання, за якої навчання і контент доставляються в основному через Інтернет. При цьому цей термін не включає заочне навчання на основі друкованих видань, радіомовлення або телебачення [5].

Цифрова освіта – це «об'єднання різних компонентів і найсучасніших технологій завдяки використанню цифрових платформ, упровадженню нових інформаційних та освітніх технологій, застосуванню прогресивних форм організації освітнього процесу та активних методів навчання, а також сучасних навчально-методичних матеріалів» [11]. Цифровізація освіти – «впровадження в освітній процес на всіх рівнях сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, різноманітного мультимедійного контенту, інтенсифікація освітнього процесу за рахунок застосування інтерактивних методів навчання» [12, с. 1].

Синхронна освіта – це навчання, за якого учасники взаємодіють одночасно і в одному часовому просторі [5]. Асинхронна освіта – навчання, яке

відбувається в різний час між двома або більше людьми з використанням електронної пошти, онлайн-форумів, блогів тощо [5].

Дослідники виділяють основні підходи до формування дефініції «дистанційна освіта», які передбачають: 1) домінування технологічного аспекту цього процесу; 2) акцентування уваги на особливостях доставки інформації, на доступності ресурсів; 3) зосередження уваги на навчанні як інструменті спілкування, взаємодії; 4) акцентування уваги на дистанційну освіту як новий спосіб навчання» [13].

Криза, яка викликана пандемією, стала не тільки проблемою, але і стимулом для інновацій в освітній сфері. Як наголошується в аналітичних документах, розроблених у рамках ООН, «завдяки оперативним заходам реагування, прийнятим для організації безперервного навчального процесу урядами і партнерами по всьому світу, в тому числі в рамках Глобальної коаліції з питань освіти під егідою ЮНЕСКО, були розроблені рекомендації для дистанційного навчання» [14]. Розвиток дистанційної освіти, як і будь-які інновації в цій сфері, порушують традиційне функціонування цього соціального інституту і вимагають змін юридичних і організаційних підходів в його регулюванні як на міжнародному, так і національному рівнях.

Правове регулювання дистанційної освіти на міжнародному рівні було розпочато в кінці 90-х років. Зокрема, в ст. 12 Загальної декларації про вищу освіту для ХХІ ст., яка прийнята ЮНЕСКО в 1998 році, відзначається, що «нові технології відкривають можливості для оновлення змісту навчання та методів викладання, а також для розширення доступу до вищої освіти, всебічного використання інформаційних та комунікаційних технологій у цілях освіти. При цьому особливу увагу слід приділити усуненню проявів нерівності, існуючих як між країнами, так і по відношенню до доступу до нових інформаційних комп'ютерних технологій і виробництва відповідних ресурсів». Надалі в таких документах, як Окінавська хартія, Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті» та ін., вказувалося на необхідність дослідження цього важливого напрямку інформаційного права та сприяння застосуванню інформаційно-комунікаційних технологій на всіх рівнях освіти.

Натепер налічується більше 60-ти організацій по всьому світу, діяльність яких спрямована на просування дистанційної освіти як важливого напрямку формування в суспільства знань. Першою міжнародною організацією, діяльність якої полягає у сприянні міжнародному співробітництву в цій сфері, є Міжнародна рада з відкритого і дистанційного навчання (ICDE), заснована

в 1938 р. (до 1982 р. – Міжнародна рада із заочної освіти). Ця організація має статус всесвітнього неурядового об'єднання і за посередництвом ЮНЕСКО входить у структуру ООН. Міжнародна рада з відкритого та дистанційного навчання поєднує освітні установи, національні та регіональні асоціації, співтовариства, управлінські структури з питань освіти, що працюють у сфері відкритого навчання, дистанційної освіти, незалежно від вікової приналежності. (Українські вузи не є членами цієї організації).

Особливе місце серед організацій, які сприяють поширенню дистанційної освіти і формують стандарти в цій сфері, займає ЮНЕСКО. Зокрема, такі освітні програми, як «Освіта для всіх», «Навчання впродовж життя», «Освіта без кордонів», орієнтовані передусім на розвиток дистанційного навчання. У межах цієї організації у 2020 році було створено глобальну коаліцію за освітою, яка об'єднує національні уряди і приватний сектор, головна мета якої – розширення можливостей для інклюзивного навчання та молоді, надання дистанційної освіти, адаптованої для всіх учнів і студентів [15].

Регіоном, де створені найбільш сприятливі умови для розвитку дистанційної освіти в організаційному і технологічному аспектах, є Європа. Створено багато інститутів, головні серед яких: Європейська Асоціація університетів дистанційного навчання (AEUED), Європейська асоціація освіти дорослих (EAЕА), Європейська мережа дистанційного навчання та електронного навчання (EDEN), Європейський фонд якості електронного навчання (EFQUEL), Європейське Співтовариство досліджень в області освіти дорослих (ESREA). Європейська асоціація університетів дистанційного навчання (AEUED) була створена в 1987 році і є основною установою з дистанційної освіти в Європі. Її основна мета – сприяти співпраці між європейськими організаціями вищої освіти. Зараз її цілі розширені, тепер йдеться про просування європейської дистанційної вищої освіти, про укладення двосторонніх і багатосторонніх контактів між викладацькими колективами університетів, про підтримку співпраці в галузі освіти, про розроблення нових методів і технологій дистанційної вищої освіти тощо. Зараз Європейська асоціація університетів відображає велику різноманітність європейської дистанційної освіти і об'єднує понад 200 європейських вищих навчальних закладів.

В Україні, де нормативне регулювання дистанційної освіти розвивається досить повільно, воно асоціювалося переважно із заочно-дистанційною формою навчання. Наша держава як повноправний член світового і європейського освітнього простору має належним чином імплементувати міжнародні стандарти надання освітніх послуг у форматі дистанційної освіти. Зокрема, в Угоді про

асоціацію між Україною та Європейським Союзом вказується, що одною з необхідних умов вступу нашою державою до членства в ЄС є «реформування і модернізація систем вищої освіти» (ст. 431) і «розвиток співробітництва у сфері дистанційного навчання» (ст. 433) [16]. Проблеми нормування дистанційної освіти відносять до основних у цій сфері, «оскільки реалізація намірів, діяльність, процедури і процеси відбуваються в правовому полі, яке поки не орієнтоване на її функціонування. Зміни в законодавстві передбачають ретельну експертну роботу зі створення правових норм, узгодження різногалузевих норм цивільного, господарського, фінансового, бюджетного та інших видів законодавства» [17, с. 3].

Висновки. Зміна способів передачі інформації безпосереднім чином зумовлює трансформацію інститутів влади. Одним із напрямів реалізації влади в умовах цих змін є управління інформаційними потоками. Здійснення інформаційної влади все частіше розглядається крізь призму розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Розвиток дистанційної освіти, як і будь-які інновації в цій сфері, порушує традиційне функціонування цього соціального інституту і вимагає змін юридичних і організаційних підходів у його регулюванні, як на міжнародному, так і національному рівнях. На глобальному міжнародному і регіонально-міжнародному рівнях майже сорок років вибудовується механізм регулювання дистанційної освіти. Криза, яка викликана COVID-19, стала стимулом для інновацій в освітній сфері та вдосконалення організаційно-правових механізмів регулювання дистанційної освіти.

Право на освіту має бути адаптованим до різних контекстів і потреб мінливого суспільства. Нерозвиненість інформаційно-телекомунікаційних мереж у різних регіонах світу в умовах пандемії значно ускладнює реалізацію фундаментального права людини – права на освіту і підсилює нерівність у сфері освіти.

Література

1. Архипов В.В. Виртуальное право: основные проблемы нового направления юридических исследований. *Правоведение*. 2013. № 2. С. 93–114.
2. Mahlangu Vimbi Petrus. The Good, the Bad, and the Ugly of Distance Learning in Higher Education. URL: <https://www.intechopen.com/books/trends-in-e-learning/the-good-the-bad-and-the-ugly-of-distance-learning-in-higher-education> (дата звернення: 20.01.2021).
3. Ширококов С.М. Нормативное и правовое обеспечение системы дистанционного образования. *Alma mater*. 2008. № 4. С. 26–34.
4. Education in a post-COVID world: Nine ideas for public action International Commission on the Futures of Education / UNESCO. 2020. 26 p. URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/education_in_a_post-covid_world-nine_ideas_for_public_action.pdf (дата звернення: 20.01.2021).

5. The Online Learning Definitions Project / Aurora Institute (formerly known as iNACOL) published. 2011. URL: https://aurora-institute.org/wp-content/uploads/iNACOL_DefinitionsProject.pdf (дата звернення: 20.01.2021).
6. Moore M., Kearsley G. Distance Education: A Systems View of Online Learning. 3rd ed. Boston, MA: Cengage Learning, 2011.
7. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII у редакції від 01.01.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 20.01.2021).
8. Деякі питання організації дистанційного навчання : наказ Міністерства освіти і науки України від 08.09.2020 р. № 1115. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#T> (дата звернення: 20.01.2021).
9. The eLearning Action Plan Designing tomorrow's education : Communication from the Commission to the European Council and the European Parliament 28.03.2001. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0172:FIN:EN:PDF> (дата звернення: 20.01.2021).
10. E-Learning: A Guidebook of Principles, Procedures and Practices. URL: http://oasis.col.org/bitstream/handle/11599/53/e-learning_guidebook.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 20.01.2021).
11. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-р. у редакції від 17.09.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.01.2021).
12. Іщенко А.Ю. Національна платформа цифрової освіти як пріоритетний інструмент оновлення вітчизняної освітньої системи : аналітична записка ; Національний інститут стратегічних досліджень. 2020. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-05/cyfrova-osvita.pdf> (дата звернення: 20.01.2021).
13. Sangr A., Vlachopoulos D., Cabrera N. Building an Inclusive Definition of E-Learning: An Approach to the Conceptual Framework. URL: <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/1161/2146> (дата звернення: 20.01.2021).
14. Образование в эпоху COVID-19 и в последующий период. Концептуальная записка / ООН. 2020. URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_-_education_during_covid-19_and_beyond_russian.pdf (дата звернення: 20.01.2021).
15. Global Education Coalition / UNESCO. URL: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/globalcoalition> (дата звернення: 20.01.2021).
16. Угода про між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : підписана 27 червня 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125.
17. Арешонков В.Ю. Цифровізація вищої освіти: виклики та відповіді. *Вісник Національної академії педагогічних наук*. 2020. № 2. С. 1–6.